

Proje Raporu

İslâm Siyaset Düşüncesi Projesi Rapor Özeti *Report Summary of the Islamic Political Thought Project*

Ahmet Köroğlu*

Giriş: Tanımlayıcı Çerçeve

Klasik dönemde düşünce dünyasını şekillendiren ilim geleneğinin keşfi, günümüze aktarılması ve modern dönemdeki tartışmalarla irtibatlandırılması önemlidir. Bunu yaparken de onun kendine has kavram dünyasıyla irtibatlı hareket etmek ve tartışmalardaki süreklilikleri ve kınımları ortaya koymak gereklidir. Bunun için diğer disiplinlerle birlikte siyaset bilimi ve siyaset düşüncesi kapsamında yapılacak çalışmaların önemi her geçen gün artmaktadır. Söz konusu disiplinlerin bir alt dalı olarak görülebilecek *İslâm Siyaset Düşüncesi* de bu bağlamda büyük önem arz etmektedir. Hızlıca yapılacak bir araştırmada da rahatlıkla görülebileceği gibi Türkiye’de *İslâm Siyaset Düşüncesi*, üzerine çalışılan ve farklı yönleriyle odaklanılan bir disiplin olmasına rağmen bu çalışmaların farklı açılardan üretildiği, tartışıldığı ve bir anlamda yeniden günümüze aktarıldığı hususlar belli yönleriyle sınırlı kalmıştır. İlmî Etüdler Derneği (İLEM) alanın daha geniş ve kapsamlı konuları da ihtiva ettiği inan-

*Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi,
korogluahmet87@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1350-7858

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10466564>

cından hareket ederek *İslâm Siyaset Düşüncesi Projesi (İSD)* siyasetinin, farklı alanlarını tartışmaya açmakta; bugünü anlamak, geleceğe yön vermek amacıyla siyaset düşüncesi geleneğiyle irtibat kurmayı önemsemektedir. Bu bağlamda, İslâm'ın modern öncesi dönemde tartışılan meselelerinin yeniden gündem hâline getirilmesi ve dönemin kavramlarının süreklilik sağlanacak şekilde yeniden yorumlanması *İSD Projesi*'nin temel amaçları arasındadır. Genel yürütücülüğünü Ahmet Köroğlu ve Süleyman Güder'in üstlendiği projede siyaset alanında telif edilmiş olan eserlerin önceden belirlenmiş parametreler dâhilinde ortaya konularak nitelikli ilmî çalışmaların yapılmasına imkân sağlanması amaçlanmıştır. Bu eserlerin incelenmesi Türkiye'de *İslâm Siyaset Düşüncesi* bağlamında tartışılan konuları, kavramları ve kişileri derli toplu bir şekilde ortaya çıkaracağı gibi, bu alana dair ilgili literatürün gelişim ve seyrini ortaya koyması anlamında da önemli kapıları aralayacaktır. Proje bağlamında gerçekleştirilen çalışmalarla birlikte Türkiye'de ve dünyada *İslâm Siyaset Düşüncesi*'nin zemin bulduğu ve mecra açtığı eserler incelenmiş ve yeni eserler telif edilmiştir. Bu ve benzeri çalışmalarla günümüz aydın ve akademisyenler tarafından nüfuz edilmesi zor mesele ve metinler artık ulaşılabilir hâle gelmiştir. Böylece *İSD Projesi*'yle, bir yandan mevcut çağdaş düşünce gündemi, diğer yandan klasik dönem üzerinde esaslı çalışmalar vücut bulmaya başlamıştır.

İSD Projesi 2016 yılında İLEM tarafından başlatılmış, 2019 yılında birinci aşaması sona erdikten sonra, ikinci aşaması 2022–2023 yıllarında Sultanbeyli Belediye'sinin desteği ile yine İLEM tarafından yürütülmüştür. Projenin bu ilk etabı kapsamında çok sayıda etkinlik gerçekleştirilmiş, çeşitli yayınlar neşredilmiş ve *İslâm Siyaset Düşüncesi Kataloğu*'nun ilk versiyonu hazırlanarak ilgili araştırmacıların istifadesine sunulmuştur. Aradan geçen üç yılın ardından 2022 yılında *İSD Projesi*'nin ikinci etabı başlamış ve bu aşamada çeşitli yeni alt bileşenler bunları yürütecek ekiplerle birlikte projeye dâhil edilmiştir. Sultanbeyli Belediyesi'nin desteğiyle 2022 ve 2023 yıllarında devam eden *İslâm Siyaset Düşüncesi Projesi*'nin bu ikinci etabında üç somut bileşen (alt proje) yürütülmüştür. Bunlardan ilki Özgür Kavak'ın yürütücülüğünde gerçekleştirilen *İslâm Siyaset Düşüncesi Kataloğunun Geliştirilmesi Projesi*'dir. İkincisi ise alana dair hazırlanan geniş bir kaynak–referans kitabı hazırlığıdır. Yakın zamanda çıkması beklenen ve editörlüğünü Özgür Kavak, Süleyman Güder ve Ahmet Köroğlu'nun yaptığı *İslâm Siyaset Düşüncesinde Temel Kavramlar, Meseleler ve Yaklaşımlar* başlıklı kitap ile *İslâm Siyaset Düşüncesi* alanına dair önemli bir katkı sunulmuş olacaktır. *İSD Projesi*'nin üçüncü ayağını

ise Ömer Türker'in yürüttüğü *Klasik Dönem İslâm Siyaset Düşüncesini Yeniden Yorumlamak Projesi* oluşturmaktadır. Bu yazının temel odağını ise bu son proje ve bu proje bağlamında gerçekleştirilen çalıştaylar oluşturacaktır. Ancak bu kısma geçmeden önce *katalog* ve *referans kitap* projelerine kısa da olsa değinmek önem arz etmektedir.

Malzeme ve Kaynağın Tespit Edilmesi, İşlenip Bütüncül Olarak Sunulmasının Önemi

Geçtiğimiz iki yılda devam eden ve son aşamasına gelen *İSD Projesi*'nin kısaca *kataloglama* ve *referans kitap* olarak ifade edebileceğimiz iki alt bileşeni aslında temel olarak alana dair çalışmalara zemin teşkil edecek araçlara ulaşmanın önünü açma ve bunları ilgili muhataplarına ulaştırma amacı taşımıştır. *İSD Katalog Projesi* ile *İslâm Siyaset Düşüncesi* alanında telif edilmiş olan eserlerin önceden belirlenmiş parametreler dâhilinde ortaya konularak nitelikli ilmi çalışmaların yapılmasına imkân sağlaması hedeflenmiş ve gerçekleştirilmiştir. Bu eserlerin incelenmesi Türkiye'de *İslâm Siyaset Düşüncesi* bağlamında tartışılan konuları, kavramları ve özneleri derli toplu bir şekilde ortaya çıkardığı gibi, bu alandaki tartışmaların ve gündemin gelişim ve seyrini ortaya koyması bağlamında da önemli kapıları aralamıştır. Proje bağlamında yapılan çalışmalarla Türkiye'de ve dünyada *İslâm Siyaset Düşüncesi*'nin konu edildiği ve mecra açtığı eserler detaylı ve açıklamalı bir şekilde kayıt altına alınmış ve online olarak kullanıcıların istifadesine sunulmuştur. Bu çalışmalar, *İslâm Siyaset Düşüncesi*'ni anlama çabalarına önemli açılımlar getirmiş, getirmeye de devam edecektir. *İSD Katalog Projesi*'nin 2016–2017 yıllarını kapsayan ilk etabında miladi 7. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar 800 eser belirli tasniflemelere tabi tutularak açıklamalı ve ayrıntılı künye bilgileriyle birlikte kataloglanmıştır. Bu çalışma şu ana kadar ulusal ve uluslararası ölçekte bu alanda yapılmış en kapsamlı katalogdur. Ancak bu katalog her ne kadar şu ana kadar yapılmış en kapsamlı çalışma olsa da incelediği döneme yönelik pek çok eserin daha eksik olduğu tespit edilmiş, projenin ikinci aşamasında bunlar da kayıt altına alınmıştır. *İSD Projesi*'nin ikinci etabında *İslâm Siyaset Düşüncesi Kataloğunun Geliştirilmesi* alt projesi ile yukarıda altı çizilen hususlarda alana katkı yapması hedeflenmiş ve nadir olarak yapılan açıklamalı bir katalog çalışmasının geliştirilerek daha iyi bir hale getirilmesi amaçlanmıştır ve bu amaç gerçekleştirilmiştir.

İSD Kataloğu çeşitli açılardan siyaset alanıyla doğrudan ilgili olan eserleri tek bir çatı altında toplu olarak görmeyi mümkün kılmıştır. Ayrıca *İslâm Siyaset*

Düşüncesi geleneğine dair bu eserler kendi içinde sistematik olarak da detaylıca tasnif edilmiştir. Bu yönleriyle katalog çalışması hem izahlı olması hem de ele aldığı dönem itibarıyla İslâm Siyaset Düşüncesi açısından Türkiye’de ve Dünya’da ilk olma özelliğini taşımaktadır.

Katalog Projesinin İslâm Siyaset Düşüncesi alanındaki çalışmalara yeni bir soluk getireceği muhakkaktır. Bununla birlikte zaten halihazırda İslâm Siyaset Düşüncesi alanı Türkiye’de akademide her geçen gün önemini artırmaktadır. Çeşitli imkânların gelişmesi, kütüphanelerde var olan malzemelerin ortaya çıkarılması ve çalışılmaya başlanması, bu projede yapıldığı gibi İslâm Siyaset Düşüncesi literatürünün tasniflenerek kataloglanması, mevcut kaynaklara erişim için önemli bir araç olan dil becerilerindeki gelişmeler gibi etmenler bu ilgiyi besleyen amiller olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla beraber ilgili akademik birimlerde mevcut siyasî düşünce perspektiflerinin kısıtlayıcı imkânlarla ele alınması, birçok araştırmacıyı siyaset meselesinin daha kadim, çok yönlü ve karşılaştırmalı olarak tetkik edilmesi gerektiğini düşündürmekte ve bu durumda haliyle ilgili araştırmacıları İslâm Siyaset Düşüncesi’nin tarihi, meseleleri, kavramları ve perspektifini anlamaya ve anlamlandırmaya yöneltmektedir. Bu ilgi ve alaka sadece Türkiye ile de sınırlı kalmamakta, farklı coğrafyalardaki taleplerle de beslenerek katlanarak artmaktadır. Bu yönelimlere rağmen bu talebi karşılayacak ve ihtiyaçlarına cevap verecek yeteri kadar kitap, makale, dergi vb. akademik malzemenin olmadığı da her geçen gün daha aşikâr hale gelmektedir. Bu ve benzeri ihtiyaçları göz önünde bulundurarak İSD Projesi kapsamında bir alt proje/bileşen olarak İslâm Siyaset Düşüncesinde *Temel Kavramlar ve Meseleler* başlıklı bir kaynak/referans kitap projesi daha faaliyete alınmış ve gerçekleştirilmiştir. Bu kitap çalışması Türkiye’de İslâm Siyaset Düşüncesi alanında mevcut talep ve yönelimlerin ihtiyacını karşılamak amacıyla ortaya çıkmıştır. Şu ana kadar bu alanda yapılan çalışmalarda İslâm Siyaset Düşüncesi’nin bazı meseleleri çeşitli yönleriyle alanında temayüz etmiş isimler tarafından çalışılmıştır. Ancak tüm bu çalışmalar birbirlerinden bağımsız, bazı zamanlar birbirlerinin tekrarı olabilmektedir. Bununla beraber daha da önemlisi alanı temel çerçevesi, kavramları, kişileri, üst konu başlıkları ve tartışmalarıyla tanımak isteyen ilgili araştırmacılar için kaleme alınmış bu yönde kapsayıcı projeksiyon çizen bir çalışma henüz kaleme alınmamıştır. Bu kitap, alanda şu ana kadar eksik kalmış bu hususları gidermeye yönelik bir çalışma olarak planlanmış ve onun bu sahaya ilgi duyan öğrenci, araştırmacı ve ilgili kişiler için bir başvuru ve referans kitabı olması amaçlanmıştır. İslâm Siyaset Düşüncesinde *Temel Kavramlar ve Meseleler* kitabında

bu perspektifler göz önünde bulundurularak hem tarihsel bir uzlam verilmiş hem de okuyuculara İslâm Siyaset Düşüncesi'nin doğuşundan günümüze kadar olan süreçte yaşadığı değişimler, süreklilikler ve kırılmalar belirli izlekler üzerinden aktarılmıştır. Bunu yaparken kitabın en önemli odaklarından biri olarak İslâm Siyaset Düşüncesi'nin çeşitli kavramları, tartışmaları, kişileri de belirli kontektstler içinde ele alınmış, böylece okuyucu tarihsel sürecin işleyişini aktör ve zeminleri ile daha iyi anlayabilmiştir. Alanında ilk olması hasebiyle kitapta İslâm Siyaset Düşüncesi'nin bizzat kendisinden ne anlaşılması gerektiği ve İslâm Siyaset Düşüncesi'nin muhtevası, sınırları ve çerçevesi gibi daha teorik, kavramsal ve metoda yönelik konular da kitabın yoğunlukla işlediği ve odaklandığı konu başlıklarından olmuştur. Aynı şekilde İslâm Siyaset Düşüncesi'nin izlerini takip edebilecek çeşitli kaynaklar ve bu kaynakların İslâm Siyaset Düşüncesi'nin oluşumunda ne tür katkılar sunduğu meselesi de temel bir perspektif olarak bu kitapta ön plana çıkarılmıştır. Bu kısımda İSD Projesi kapsamında gerçekleştirilen katalog ve kaynak kitap alt projelerinin/bileşenlerinin İslâm Siyaset Düşüncesi'nin kaynaklarını, zemini ve gelecek projeksiyonunu belirlemek için ne kadar büyük önemi haiz olduğunu temel hatlarıyla aktarmaya çalıştım. Yazının bundan sonraki kısmında ise İslâm Siyaset Düşüncesi için bu iki örnekte olduğu gibi daha altyapısal bir çalışma olarak değil de İslâm Siyaset Düşüncesi'nin klasik dönem meselelerini daha detaylı anlamaya, idrak etmeye ve onu ilgili yere konumlandırma amacıyla gerçekleştirilen *Klasik Dönem İslâm Siyaset Düşüncesini Yeniden Yorumlamak Projesine/alt bileşeni*'ne ve bu bağlamda gerçekleştirilen çalışmaları değerlendirmeye ayracağım.

İslâm Siyaset Düşüncesi'nde Klasik Dönemi Bilmek ve Anlamak Niçin Önemlidir?

Türkiye'de siyaset düşüncesi çalışmaları bilhassa Batı'daki siyaset çalışmaları ekseninde dikkate değer bir gelişme göstermiştir. Fakat diğer pek çok alanda olduğu gibi siyaset alanında İslâm'ın klasik döneminde geliştirilen siyasî kültürü ile Türkiye'de cari olan siyasî kültür alanında ciddi bir irtibat-sızlık bulunmaktadır. Bilhassa tarihçi ve ilahiyatçıların Türk ve İslâm siyasî düşünce ve kültürü hakkında yaptığı çalışmalar oldukça önemli ve gerekli olsa da kendi aralarında bir bütünlük oluşturmaktan ve Türkiye'deki siyasî düşünceyi kavramak ve dönüştürmekten bir nebze uzaktadır. Ayrıca bu çalışmalar, klasik dönemde geliştirilmiş siyasî düşünce ve kültürün hala temel teorik çerçevesini dahi ortaya koymaktan uzaktır. Nitekim Türkiye'de aydın

ve düşünürler gerek alt yapı yetersizliği gibi şartsal ve gerek önemsiz görme gibi ideolojik âmiller dolayısıyla kendi siyasî kültür mirasını kavramaktan, dolayısıyla mevcut siyasî vaziyeti tarihsel ve teorik uzantılarıyla idrak etmek ve yorumlamaktan uzaktır. Böyle bir gerçeklikte ve aşamada siyaset düşüncesi alanında klasik teorik çerçevelerin ortaya konulması, karşılaştırılması, yeni kavramların üretilmesi, mevcut yapının eleştirel bir zihinle değerlendirilmesi bu sorunun çözümünde esaslı değişiklikler yapacaktır. Diğer taraftan klasik ilim ve tefekkürün bilinmeyişi Türk dilini de ilmî yeterlilik açısından problemli hale getirmiştir. Bundan dolayı klasik düşüncenin siyasî kavramlarının yeniden keşfedilmesi, çalışılması, dönüştürülmesi ve diğer şartlara uyarlanması gerekmektedir. İşte bu bağlamda *Klasik Dönem İslâm Siyaset Düşüncesini Yeniden Yorumlamak Projesi*, İslâm Siyaset Düşüncesi'nin klasik dönemdeki kurucu metinlerini, temel teorilerini, taşıyıcı kavramlarını, yönlendirici değerlerini, eleştirel okuma ve değerlendirme yöntemlerini, devlet yapılarını, rejim türlerini ve siyasî politikaları, bu alanlarda eser yazmış düşünürleri ve bu husustaki çağdaş çalışmaları kendisine kapsam olarak belirlemiş ve çalışmalarını bu minvalde yürütmüştür. Bu geniş ve derinlikli kapsamın bilincinde olunarak bu projeye klasik dönem İslâm Siyaset Düşüncesi alanında yeni imkânlar ve araştırma alanları açılmış, çalışmaların belirli yöne ve alanlara teksif edilmesi sağlanmıştır. Yine diğer taraftan siyaset düşüncesine dair İslâm'ın modern öncesi döneminde tartışılan meseleleri yeniden kazanarak günümüz ilim ve fikir dünyasının gündemi haline getirilmiş ve böylece hâlihazırdaki siyasî sorunların tespit, tahlil, tenkit ve hallinde geçmiş birikimden azamî ölçüde istifade edilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Son olarak projede bu olumlu çıktılarla birlikte klasik dönem İslâm siyaset kültürüne ait mirası, çağdaş siyaset düşüncesi alanında ileri teorilerle taşıyıcı kavramlar, temel meseleler ve amaçlar bakımından taşıyabilme imkânı elde edilmiştir. Klasik dönem projesinin bu derece önemli teorik zemin ve iddiaları projenin en önemli faaliyetleri olan çalıştaylarla mümkün olabilmıştır. İki yıllık proje sürecine yayılan 7 çalıştayda İslâm Siyaset Düşüncesi'nin klasik dönemine odaklanılan çeşitli konular ele alınmıştır. Bu çalıştaylarda altmıştan fazla akademisyen tebliğlerini sunmuş ve bu tebliğler çalıştaya katılan alanın ilgili hoca ve seçkin öğrencileri tarafından müzakere edilerek derinlemesine tartışılmıştır. Son olarak bu çalıştaylarda sunulan tebliğler titiz editoryal süreçlerden geçerek nitelikli yayınlara dönüşmüştür.

**Meseleler, Kavramlar ve Metinler Üzerinden
İslâm Siyaset Düşüncesini Ele Almak**

Siyaset düşüncesi kapsamında modern öncesi dönemde İslâm Siyaset Düşüncesi'ne dair meseleleri değerlendirerek siyasal düzlemdeki cari tartışma ve sorunları tespit, tahlil, tenkit ve çözümleme noktasında geçmiş birikimden faydalanmak amacıyla düzenlenen çalıştayların ilki "İslâm Siyaset Düşüncesi Kuruluş Dönemi: Risaleler ve Temel Sorunlar" çalıştayı olmuştur. Bu çalıştayda ilk dönem İslâm Siyaset Düşüncesi'nin temel metinleri olarak görülebilecek kanonik eserlere odaklanması sonraki çalıştaylara ve tartışmalara perspektif geliştirmesine imkân tanınması açısından büyük önem arz etmiştir. Geniş bir katılımcı ve akademisyen kitlesiyle gerçekleşen bu çalıştayda İslâm Siyaset Düşüncesi bağlamında İslâm tarihinin erken dönemlerinde neşredilen ilk metinler, 6 farklı bildiri ile ele alınmıştır. Sunulan ilk bildiride Adnan Demircan *Ahd-i Ali*, Hz. Ali'nin Malik b. el-Eşter'e mektubunu siyaset düşüncesini kuran temel değerler açısından ele almıştır. Demircan sunumunda İslâmî ilkelerin hayatın sadece belirli alanlarına tahsis edilmiş olmadığını, zaman geçtikçe de İslâmî hükümlerin siyasî ilkeler haline geldiğini vurgulamıştır. Ahlaki olanın ve siyasi olanın birlikteliği ahitnamede görülmektedir. Nitekim o dönemde hükümler, fiiller ve değerlendirmeler bir bütün olarak değerlendirilmektedir. Örnekleme gerekirse, mesela o dönemde ahlak, siyaset ve hukuk gibi unsurlar bir bütün olarak görülmektedir. Çalıştayda ahlaki olan ve siyasi olan arasındaki etkileşim ve ahitnamede görülen sınıf kavramı üzerinde durulmuş ve kavramlar bu bağlamlarda tartışılmıştır. İkinci konuşmacı Elmin Aliyev, *Ahd-i Erdeşir* üzerinden Sâsânî İmparatorluğu'nun siyasetnâme geleneği üzerindeki etkisini ele almıştır. *Ahd-i Erdeşir*'de öne çıkan konulardan biri din ve devlet ilişkisidir. Buna göre din ve devlet ikiz kardeştir, devlet dinin bekçisidir, din ise devletin direğidir ve biri olmadan diğeri olamaz. Nitekim bu durum İslâm Siyaset Düşüncesi'nde din-devlet ilişkisini kadim bağlamına oturtmak bakımından büyük önem arz etmektedir. Yine risaledeki önemli konulardan biri de işin ehline verilmesi gerektiğine dair yapılan vurgulardır. Ehil olmayan bir kişinin o işi yapmasının toplumsal dengeyi bozacağı ve kaosa neden olacağı belirtilir. Bu durum da toplumsal anlamda meslekleri yani sınıfları doğurmaktadır. İşin ehline verilmesi ilkesi de yine İslâm Siyaset Düşüncesi'nin merkez tartışmalarından biri olduğundan bu metinde de zikredilmesi dikkate değer bir husus olarak göze çarpmaktadır. Çalıştayda üçüncü sunumda Soner Gündüzöz Abdülhamîd el-Kâtib'in *Ahd-i Mervân*'ı üzerine analitik bir değerlendirme gerçekleştirmiştir. Abdülhamîd el-Kâtib risalesinde ahlak

ve akli birleştirmektedir. Risale bu yönüyle önemlidir. Diğer taraftan aynı zamanda bir harp risalesi olan *Ahd-i Mervân*'da öteki üzerinden bir anlatım da mevcuttur. Ahitnamede halife şeytanın düşmanı olarak tanımlanır ve düzenli ordunun kurulmasındaki en önemli belgelerden biri de yine bu risaledir. Abdülhamîd el-Kâtib'e göre düzenli bir ordu kurulmalıdır ve bu ordunun ihtiyaçları ganimetlerden karşılanmalıdır. Bu bağlamda düzenli ordu ve bunun iyi bir ekonomik güçle olduğu vurgusu itibarıyla erken dönem tartışmaları için bu risale önemlidir. Bu risale üzerinden halifenin statüsü bağlamında *Zıllullah* kavramı da önem kazanmaktadır. Bu gibi kavramların iktidar sembolizmi üzerine ve devlet rejimleri üzerine düşünülmesi gerektiği belirtilmektedir. Bir diğer tebliğde ise Mustafa Demirci İbnü'l-Mukaffa'nın *Risâletü's Sahâbe* eserini ele almıştır. İbnü'l-Mukaffa, risalesinde beş temel konuya değinmektedir. Bunlar; eyaletler, devrim unsuları ve ordu meselesi, toprak ve vergi reformu meselesi, hukuk ve kanunlaştırma meselesi ve din-devlet ilişkileri meselesidir. Bu beş başlık bize metnin *İslâm Siyaset Düşüncesi*'nin pek çok önemli temel tartışmalarını kapsadığını ve bu yüzden ne kadar dikkate değer olduğunu da göstermektedir. Çalıştayda ele alınan bir diğer kanonik çalışma ise *Kitâb fi's-siyâseti'l-âmmiyye* başlıklı çalışma olmuştur. Tuncay Başoğlu tarafından ele alınan risale 29 parçadan oluşmakta ve bunun üçte birlik kısmı hükümdarın vasıfları, vezir seçimi, resmi evrak ve mektup yazımı, devlette görevlendirilecek memurlar, ordu ve harp taktikleri gibi genel siyasete dair tavsiyeler ve yönergelerden müteşekkildir.

Klasik dönem projesi kapsamında yürütülen çalıştaylarda iki ayrı çalıştayda ele alınan bir diğer önemli mesele *Adalet* konusu olmuştur. Adalet kavramının *İslâm Siyaset Düşüncesi*'nin merkezinde yer alan bir kavram ve gündem olması projenin de klasik dönemde üzerinde durdumasını ve çok yönlü olarak *adalet* tartışması yapmasını beraberinde getirmiştir. Gerçekleştirilen ilk adalet çalıştayında 12 farklı tebliğ 4 oturum halinde sunulmuş ve müzakere edilmiştir. Bu oturumlarda *adalet* meselesi; fıkıh, siyasetnâme, tefsir-hadis, kelam, tasavvuf ve İslâm felsefesi disiplinlerinin temel metinleri bağlamında tartışılmıştır. Çalıştayda öncelikle *İslâm Siyaset Düşüncesi*'nin İslâm öncesi toplumlardan devraldığı fikrî mirasın izleri sürülmüş, Kadim Türk töresi, İran/Sâsânî kültürü, Cahiliye Arap örfü ve Antik Yunan düşüncesi bağlamında siyaset-adalet ilişkisi ele alınmıştır. Yine ayrıca erken dönem tefsir ve hadis metinleri ile fıkıh ve siyasetnâme literatürüne odaklanan çalıştayda, Kur'ân'ın nazil olduğu toplumun adalet muhayyilesi; zulüm, hak, düzen vb. kavramsal uzantıları ve fikhî boyutları ile değerlendirilmiştir. Buradaki öncelikli amaç,

siyaset düşüncesi çerçevesinde nasların doğrudan işaret ettiği adalet anlayışı ile eski kültürlerden tevarüs edilen düşünceler arasındaki karşılaşma/etkileşim sürecine tefsir ve hadis metinlerinden hareketle ışık tutmaktır. Zira kavramsal içeriği, teorik temelleri, idarî mekanizmaları ve yönetim biçimleri bakımından siyaset–adalet ilişkisi fıkıhın öncelikli meselelerinden birini oluşturmaktadır. Aynı şekilde siyasetnâmeler de eskilerin tecrübelerinin Kur’ân ve sünnet bağlamında tekrar yorumlandığı ve uygulamaya dönük öneriler şeklinde takdim edildiği fonksiyonel metinler olarak değerlendirmeye elverişlidir. Kelam, tasavvuf ve felsefe disiplinlerinin merkeze alındığı diğer oturumlarda siyaset–adalet ilişkisi, bu disiplinlerin temel metinleri bağlamında tartışılmıştır. Adalet mefhumunu temellendirme noktasında bu disiplinler tarafından geliştirilen teorik yaklaşımlar konu, fayda ve gaye düzeyinde mercek altına alınmıştır. İlk Adalet çalıştayında sağlanan altyapıyla birlikte ikinci çalıştayda; siyaset–adalet ilişkisinin farklı disiplinler çerçevesinde Fârâbî, İbn Miskeveyh, İbn Haldûn, İbn Sînâ, Nasîrüddîn Tûsî, İbn Rüşd, Câhiz, Kâdî Abdülcebbar, Mâverdî, Gazzâlî, Adudüddin İcî ve Necmeddin Dâye gibi temsil gücü yüksek düşünür ve eserler bağlamında tartışılmıştır. Bu nedenle ikinci *Adalet Çalıştayı*’nda bu gerekliliğe binaen kronolojik olarak ilerlenmiş ve düşünürlerin adalet mefhumunu temellendirme noktasındaki teorik yönelimleri ve bu yönelimlerin siyaset pratiğini etkileyip etkilemediği hususu incelemeye tabi tutulmuştur. Çalıştayda siyaset pratiğinde şu veya bu ölçüde hayat bulan adalet mefhumunun ana sorunlarına düşünürler özelinde dikkat çekilmiş, ortak ve farklı eğilimlerin sistematığı yorumlanmıştır. Diğer taraftan ilgili metinler, öne çıkarılan teklif ve değerler bağlamında bütüncül bir okumaya tabi tutulmuş; farklı olay, bölge ve zaman dilimleri fonunda şekillenen değişim ve dönüşümler tahlil edilmiştir. Hadis, fıkıh, tasavvuf, felsefe gibi farklı ilim dallarında siyaset ve adalet meselesini gözetmek ve tartışmak haliyle çok zengin çıktılara yol açmıştır. Bu bağlamda *İslâm Siyaset Düşüncesi*’nin teorik anlamda en zengin tartışmalarına rastladığımız bu metinler adaletle ilgili pek çok ilgi çekici tezler ihtiva etmektedir. Bu metinlerde incelenmiş olan *adalet* kavramının ontolojik boyutlarının incelenmesi için, varlığın kuşattığı kozmolojiden ay altı âlemdeki tüm varoluşsal katmanlarda adaletin kavramsal çerçevede nasıl incelendiği konusunun ortaya konulması gerekmektedir. Ayrıca *adalet* kavramının sadede metinlerinde geçtiği şekliyle değil pratik siyasete ne kadar etkide bulunduğu da inceleme konusu olması gerekmektedir.

Proje kapsamında karşılaştırmalı bir kavram çalıştayı olarak organize edilen *Siyasi Bir Mesele Olarak Hakikat – Siyaset İlişkisi Çalıştayı* İslâm felsefe gelene-

ğinde hakikat bilgisini insana verme iddiasındaki felsefe ile siyaset arasında nasıl bir irtibat kurulduğu sorusunu tartışmaya açmıştır. Çalıştayda insanın iki farklı etkinliğine işaret eden hakikat–siyaset ayrımındaki; şey, durum ve fiillerin arkasındaki sebeplere/asıllara, insanı bu sebeplere/asıllara ulaştıran yöntemle gönderimde bulunan hakikat kavramı ve belli bir tarzda örgütlenmiş insan toplulukları ile bu toplulukların belli bir tarzdaki yönetim pratiğine işaret eden siyaset kavramı inceleme altına alınmıştır. Tarihsel sürecin ve derinliğin de takip edildiği çalıştayda hakikat–siyaset ilişkisi Platon’dan başlayarak ele alınmıştır. Bu bağlamda çalıştayın ilk panelisti Hayyam Celilzade tarafından sunulan tebliğde Platon’un ardından Yeni–Platoncu yorumu benimseyen İslâm filozoflarının ontoloji ve epistemolojide yürüttükleri akıl–vahiy ya da akıl–muhayyile tartışmalarının siyasî düşüncedeki etkileri tartışılmıştır. Daha sonra Fârâbî üzerinden Hatice Umut “Ontoloji ve epistemolojide yürütülen bu çalışmaların akıl–muhayyile tartışmasındaki siyasi uzantısı nedir?” sorusuna cevap aramıştır. Çalıştayda hakikat–siyaset ilişkisi çok yönlü ele alınmış ve bu mesele İhvân–ı Safâ düşüncesi bağlamında Fatih Toktaş tarafından, İbn Rüşd’ün siyasî düşüncesi bağlamında Mehmet Birgül tarafından, Sühreverdi’nin felsefî düşüncesi açısından Fatma Turgay tarafından ve İbn Haldûn düşüncesindeki yeri bakımından M. Akif Kayapınar tarafından incelemeye tabi tutmuştur. Çalıştay’ın devamında, Özcan Akdağ, “Hakikate ulaşmada aklın ve vahyin rolü nedir?” sorusunu İbn Meymûn açısından tartışmıştır. Son olarak hakikat ve siyaset ilişkisi üzerine olan tartışmalar tarihsel olarak günümüze kadar getirilmeye çalışılmıştır. Özellikle de “Leo Strauss neden İslam filozoflarına döndü?” sorusuna Ali Sertan Beşer cevap aramış ve modern Batılı felsefe ve siyaset düşüncesi içinde hakikat ve siyasetin tezahürlerine bakmıştır.

Siyasetin en önemli odaklarından ve gündemlerinden bir tanesi de şüphesiz iktidar meselesidir. İktidarın ortaya çıkışı, şekli, ilişkileri gibi konular siyasetin en önemli odak alanlarını oluşturmaktadır. Doğal olarak İslâm Siyaset Düşüncesi alanında da iktidarın nasıl algılandığı, nasıl ortaya çıktığı, kökenleri ve bu kökenlerin ona nasıl bir meşruiyet sağladığı meselesi önemlidir. İSD Klasik dönem projesi de buradan hareketle bu meseleye odaklanan bir çalıştay gerçekleştirmiştir. 14 tebliğin sunulduğu çalıştayda iktidarın kökenleri hem tarihsel süreç içinde hem de kelim, felsefe, fıkıh ve siyasetnâme gelenekleri çerçevesinde kapsayıcı bir şekilde ele alınmıştır. Çalıştayda bu bağlamda ilk olarak kelimî siyaset düşüncesinin Mu’tezilî, Eş’arî, Mâtürîdî ve Şîî geleneklerdeki hem teorik belirleyenleri hem pratik belirleyenleri hem de bu belir-

leyenler arasındaki ilişkisellik ele alınmıştır. İkinci oturumda İslâm Siyaset Düşüncesi'nin felsefi kökenlerine ve felsefi literatürdeki açıklama biçimlerine Platon ve Aristoteles'ten başlayarak Fârâbî, İbn Sînâ ve İbn Haldûn bağlamında odaklanılmıştır. Üçüncü oturumda ise İslâm Siyaset Düşüncesi'nin fikhî kökenlerine gidilerek buralardaki açıklama biçimleri ele alınmıştır. Dördüncü oturumda ise siyasetnâme geleneği, iktidarın kuruluş pratikleriyle ve bu pratiklerin hangi ilke ve kavramlarla meşrulaştığı sorunuyla ilgili olarak ele alınmıştır.

Altıncı çalıştay olan *İslâm Siyaset Düşüncesi ve Ekoller/Mezhepler Çalıştayı*, *İslâm Siyaset Düşüncesi* bağlamında planlanan ve gerçekleştirilen çalıştaylardan biridir. Bu çalıştayda İslâm tarihinde ortaya çıkan mezheplerden İbâdiyye, Mu'tezile, İsmâiliyye, İmâmiyye, Zeydiyye ve Ehl-i Sünnet ekollerinin siyaset anlayışlarına ilişkin tebliğler sunulmuş ve konuya ilişkin fikirlerinin gelişim süreçleri incelenerek, coğrafya, zaman ve içinde bulunulan sosyo-politik şartlara göre fikirlerde ne gibi evrilmelerin olduğunun izleri sürülmeye çalışılmıştır. Burada dikkat çekici bir husus da incelenecek olan ekollerin –yaklaşık 15 yıllık Mihne dönemini dikkate almazsak, Mu'tezile dışında– tamamı tarihî süreçte iktidara gelmiş ve siyasete/imamete ilişkin fikirlerini pratiğe aktarma imkânı bulmuşlardır. Çalıştay iki oturum ve altı bildiriden oluşmuştur. Birinci oturumda Kadir Gömbeyaz ve Ahmet Faruk Gökşun'un "*İbâdiyye Mezhebinde Siyaset/İmâmet Düşüncesi*" başlıklı bildirilerinde; mezhep mensuplarının içinde buldukları şartlara göre geliştirdikleri imâmet modellerini (zuhur, kitmân, difa, şîrâ) incelenmiş, yönetimde kendilerinin olmadığı dönemlerde de varlıklarını devam ettirebilmek için geliştirdikleri teşkilatları (Azzâbe vb.) ve bu teşkilatların yapı ve kuralları ele alınmıştır. Osman Aydın'ın "*Mu'tezile Ekolünün Siyaset Düşüncesi: Süreçler ve Arayışlar*" başlıklı bildirisinde, Mu'tezile ekolünün imamet teorileri, siyasî tutumları, siyasî düşünceye ilişkin terminolojisi ve İslâm siyaset düşüncesine katkıları; fikrî arka plan, içinde bulunduğu sosyo-politik koşullar, zihniyet dünyaları, kuşaklar arası duyarlılık farklılıkları, yöntemleri ve bilimsel anlayışları bağlamında değerlendirilmiştir. Ali Avcu'nun sunduğu "*Erken Dönem Şii-Bâtîniliğinde Din-Siyaset İlişkisi*" başlıklı bildiride, Gulât-ı Şîa'nın siyaset anlayışı, bu anlayışın kaynakları ve temel nitelikleri ile genel olarak Gulât-ı Şîa'nın siyaset anlayışı üzerine inşa olunan İsmâiliyye Mezhebi'nin siyaset anlayışı ve özgün nitelikleri üzerinde durularak genel bir değerlendirme yapılmıştır. İkinci oturumda Feyza Doğruyol'un "*Şii-İmamiyye'de Siyaset Düşüncesi*" başlıklı bildirisinde; mensupları bakımından İslâm dünyasında Ehl-i Sünnet'ten sonra en büyük grubu teşkil

eden İmâmîyye Şîası'nın siyaset anlayışının dayandığı temeller, gayrimeşru olarak görülen devletler döneminde iktidarla ilişkileri, on ikinci İmamın gaybetinde daha da önemli hale gelen ulemanın/fukahanın siyaset ile ilişkisine yön veren kavramlar ve günümüzde mezhebin siyasî temsilinin durumu incelenerek Şîî-İmâmî siyaset anlayışındaki değişim süreci ele alınmıştır. Mehmet Ümit ve Mehmet Toprak'ın "Zeydiyye Mezhebi'nde Siyaset (İmamet) Düşüncesi" başlıklı bildirimlerinde, tarihte hem Hazar Denizi'nin güneyinde hem de Sa'de merkezli kuzey Yemen'de devlet kuran ve Yemen'deki varlığı ve etkinliğini günümüzde de devam ettiren Zeydiyye Mezhebi mensuplarının imâmet/siyaset anlayışı, terminolojisi, tarihi süreç içindeki gelişimi, siyasî tutumları, imâmet/siyaset düşüncelerinin toplumsal hayata ve diğer mezhep mensuplarıyla ilişkilerine yansımaları ve uygulamadaki tezahürlerine genel hatlarıyla yer verilmiştir. Son olarak Mehmet Evkuran'ın "Sünni Gelenekte 'Fâsik İmam' Sorunu" başlıklı bildirisinde; klasik dönem Sünnî siyaset metinlerinde yönetimin gerekliliği, yöneticinin sıfatları ve baskı ile yönetimi ele geçirme konuları incelenmekte, zalim-fâsik yönetici karşısındaki tutumlar ve bunların siyasal ve bilinç üzerinde bıraktığı etkiler analiz edilmiştir.

Projenin son etkinliği olarak gerçekleştirilen İslâm Siyaset Geleneğinde Sınıf ve Zümre Çalışmayı'nda İslâm düşünce geleneğinde mevcut olan sınıf mefhumuna dair tebliğler sunulmuştur. Sunulan tebliğlerde İslâm siyaset geleneğinde sınıf kavramının modern sınıf kavramından farkının ne olduğu, bu sınıfların meydana getirdiği toplumsal hareketin siyasetle olan ilişkisinin klasik ve modern dönemde ne gibi farklılıklara sahip olduğu, siyaset kitaplarında sınıfların kaç tane olduğu, bunların nasıl ayrıldığı ve hangi erdem-erdemsizliklere sahip olduğu ve İslâm geleneklerinin siyasî düşünce tarzlarının ne şekilde olduğu, aralarındaki fark ve benzerliklerin neler olduğu gibi konular ele alınmıştır. Bu bağlamda bu sınıfların modern sınıf kavramıyla olan farkları irdelenmiştir.

